

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Красільнікова Олена Семенівна

УДК 347.764:368.86:368.23

**ПРАВОВІДНОСИНИ СТРАХУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
СУДНОВЛАСНИКА ПЕРЕД ТРЕТІМИ ОСОБАМИ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса – 2005

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник

доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

ХАРИТОНОВ Євген Олегович,

Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри цивільного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України

Довгерт Анатолій Степанович,

завідувач кафедри міжнародного приватного та
митного права Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

кандидат юридичних наук, доцент

Стрельцова Євдокія Джонівна,

кафедра загально-правових дисциплін та міжнародного права
Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Провідна установа

Національна юридична академія України

імені Ярослава Мудрого, кафедра цивільного права

Захист відбудеться „___” _____ 2005 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, кімн. 312

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий „___” _____ 2005 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради _____ П.П. Музиченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Море – природний і тому найстародавніший, але водночас через властиві плаванню випадковості та небезпеки – вельми ризикований торговельний шлях. У зв'язку з цим всі учасники морської торгівлі зазнають потребу у зменшенні ризику, пов'язаного з мореплавством. Судновласники потребують такої системи охорони своїх майнових прав, яка гарантувала б їх відновлення і в тих випадках, коли відповідальність договірному контрагенту або делінквенту не настає зовсім або приводить лише до часткового задоволення порушених прав та інтересів. Такою системою охорони і є страхування.

Страхування відповідальності судновласника перед третіми особами є однією з найважливіших та життєво необхідних форм страхування судновласника через постійно зростаючу потребу у покриттях ризиків заподіяння шкоди майну, людському життю і здоров'ю на морі, та заподіяння шкоди навколишньому середовищу, а також ризиків, пов'язаних зі змінами, що відбуваються в морському праві і правилах виплати відшкодування в деяких країнах.

Страхування відповідальності судновласника перед третіми особами – молодий вид страхування, якому трохи більше 100 років. Імпульсом для виокремлення та розвитку страхування відповідальності судновласника перед третіми особами в якості самостійного виду страхування послужили швидкий розвиток морської торгівлі та перевезень, що неминуче тягнуло за собою збільшення ризиків при використанні суден, а також неможливість страхових компаній задовольняти потреби страхувальників-судновласників лише в межах страхування каско суден та вантажів.

Для України страхування відповідальності судновласника перед третіми особами є новим видом страхування, поки що не підкріпленим відповідними нормативними актами. Так, ст. 242 Кодексу торговельного мореплавства серед інших об'єктів страхування лише передбачає страхування відповідальності судновласника перед третіми особами.

Суттєвим кроком уперед у питанні законодавчого врегулювання страхової діяльності в Україні взагалі і страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, зокрема, було прийняття у 1996 році Закону України „Про страхування”. Так, вперше, з часів переходу України до ринкової економіки, було виділено третій (поруч із майновим та особистим) вид страхування – страхування відповідальності. Його об'єктом Закон визначив майнові інтереси, пов'язані з обов'язком страхувальника відшкодувати заподіяну ним шкоду особі або її майну, а також шкоду, заподіяну юридичній особі. Але навіть у межах цього нормативного акта існує невизначеність, яка призводить до непорозумінь у практичному застосуванні норм цього Закону. Так, п. 32 ст. 7 Закону України „Про страхування” чітко визначає цей вид страхування обов'язковим. Але цьому положенню суперечить п.

14 ст. 6 цього ж Закону, який встановлює добровільне страхування відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника). Неточною здається позиція законодавця у цьому випадку – адже досить поширеною є ситуація, коли судновласник є перевізником. Але, навіть, якщо припустити, що законодавець вважає страхування відповідальності судновласника перед третіми особами обов’язковим видом страхування, то мають існувати відповідні нормативно-правові акти, які регулювали би порядок здійснення та умови цього виду страхування, а також відповідальність судновласників за недотримання вимоги про обов’язкове страхування своєї цивільної відповідальності.

Страхування відповідальності судновласника перед третіми особами в Україні ще не стало невід’ємною частиною економіки, а лише поволі наближається до такої ролі. Причиною цього є низька правова культура основної частини судновласників, недостатній досвід вітчизняних страхових організацій, труднощі із забезпеченням професійно підготовленими кадрами, хаотичність у розробці та прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, відсутність державних заходів, які стимулювали б фізичних та юридичних осіб до більш широкого використання можливостей страхування взагалі і страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, зокрема.

Поряд з наведеними чинниками вибір теми дослідження зумовлений також недостатньою увагою в вітчизняній юридичній літературі до питань, пов’язаних зі страхуванням відповідальності судновласника перед третіми особами, та відсутністю монографічних досліджень, присвячених вивченню правового регулювання страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, а також забезпечення належного виконання такого договору. Вирішення завдань розвитку національної системи страхування неможливе без наукового осмислення проблем, які склалися сьогодні в Україні щодо непропорційності теорії та існуючої практики страхування.

Теоретичною основою дослідження стали праці вчених-юристів з питань цивільного права: С.М. Братуся, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, О.С. Іюффе, О.О. Красавчікова, В.В. Луця, А.П. Сергєєва, Є.А. Суханова, Ю.К. Толстого, Р.О. Халфіної, Є.О. Харитонова Г.Ф. Шершеневича та ін. Проблемам страхування взагалі та морського страхування, зокрема присвячені праці О.П. Архіпова, В.Д. Базилевича, К.С. Базилевич, Є.М. Білоусова, П.Г. Бічікашвілі, М.І. Брагінського, О.О. Веретенова, П.П. Віноградова, О.М. Гендзехадзе, К.О. Граве, Г.В. Грішина, С.В. Дедікова, С.Л. Єфімова, О.М. Залєтова, Т.С. Март’янової, Є.М. Мена, В.О. Мусіна, С.С. Осадця, К.І. Пилова, В.К. Райхера, В.І. Серебровського, В.М. Томіліна, К.Є. Турбіної, В.П. Федорова, Ю.Б. Фогельсона, В.В. Шахова, Л.Я. Шимінової, В.П. Янішена та ін.

У дисертації широко використані наукові дослідження в галузі морського страхування зарубіжних авторів: Арнольда, Брекгуса та Рейна, Р. Брауна, В. Гоу, В. Доувера, С. Поланда та Т.

Руга, праці яких не перекладалися українською або російською мовами, тому через це вони невідомі широкому науковому колу фахівців.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до програми наукових досліджень Одеської національної юридичної академії: „Комплексна цільова програма” № 0101U001195 – „Правові проблеми становлення та розвитку сучасної української держави”. Затверджене рішенням вченої ради Одеської національної юридичної академії, протокол № 5 від 30 березня 2005 р.

Мета і задачі дослідження. Метою наукового дослідження є теоретичне опрацювання цивільно-правових проблем страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, аналіз відповідної практики та обґрунтування пропозицій, спрямованих на вдосконалення правового регулювання цього виду страхування.

Для досягнення вказаної мети здійснено спробу вирішити такі основні задачі:

- теоретично обґрунтувати особливості правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами та визначити їхнє місце в системі цивільних правовідносин;
- проаналізувати структурні елементи правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами;
- визначити правовий статус сторін та інших учасників правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами;
- дослідити основні види ризиків, які складають об'єкт правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами;
- розкрити умови та порядок укладення договору страхування як підстави виникнення правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, його правову сутність та мету;
- дослідити порядок укладення, зміни та припинення договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами;
- розглянути особливості відповідальності сторін за порушення договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами;
- виробити пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного законодавства у сфері страхування відповідальності судновласника перед третіми особами.

Об'єктом дослідження виступають правові відносини, що виникають між страховиком і страхувальником у разі забезпечення матеріальних благ останнього.

Предметом дослідження є правові норми, що регулюють відносини у сфері страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, а також практика їхнього застосування.

Методи дослідження. У роботі було використано такі методи наукового дослідження: порівняльно-правовий, історичний, формально-логічний, статистичний, системно-функціональний, теоретико-прогностичний та логіко-юридичний. У зв'язку з тим, що деякі іноземні країни мають багатий досвід щодо визначення та розуміння правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, при здійсненні дослідження за допомогою порівняльно-правового методу було вивчено досвід правового регулювання морських страхових відносин в країнах, де зароджувалися правовідносини страхування відповідальності судновласника перед третіми особами та де вони є найбільш дослідженими.

Серед інших методів, які використані у роботі, треба назвати: історичний, завдяки якому в роботі проведено дослідження історичного розвитку морського страхування взагалі та виокремлення на певному етапі страхування відповідальності судновласника перед третіми особами; формально-логічний, за допомогою якого здійснено аналіз норм чинного законодавства України, що регулює правовідносини страхування відповідальності судновласника перед третіми особами; статистичний, завдяки якому з'ясовано сучасний стан розвитку морського страхування в Україні; системно-функціональний, який, у свою чергу, надав можливість визначити істотні умови договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами та його правовий зміст; теоретико-прогностичний, який дозволив розробити пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства у сфері страхування відповідальності судновласника перед третіми особами; а також логіко-юридичний, що використовувався для постановки логічно обґрунтованих висновків.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в українській правовій науці комплексним дослідженням питань, пов'язаних із здійсненням страхування відповідальності судновласника перед третіми особами в ринкових умовах. Основні результати дослідження, що становлять наукову новизну, полягають у системному теоретико-практичному дослідженні особливостей правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами.

Найбільш суттєві результати, що містять наукову новизну, можна визначити так:

- 1) упорядковано основні види морського страхування та запропоновано критерії їх подальшої систематизації;
- 2) визначено особливості страхових організацій (юридичних осіб) як суб'єктів правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами. Визначено основні види страхових організацій в залежності від організаційно-правової форми;
- 3) вперше проаналізовано специфічну особливість страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, яка полягає в тому, що цей вид страхування на світовому рівні рідко провадиться у комерційних страхових компаніях, а більшою мірою – у товариствах взаємного

страхування. Визначено характерні особливості страхування в товариствах взаємного страхування та обґрунтовано висновок, що задля задоволення потреб національних страхувальників-судновласників, має бути розроблено відповідну нормативно-правову базу для створення та функціонування товариств взаємного страхування на території України;

4) вперше розкрито особливості правового статусу страхувальника-судновласника як суб'єкта правовідношення страхування відповідальності судновласника перед третіми особами;

5) сформульовано визначення поняття вигодонабувача у правовідносинах страхування відповідальності судновласника перед третіми особами як невідомої наперед третьої особи, яка не є стороною договору, проте має право на страхове відшкодування. Вигодонабувач також повинен мати страховий інтерес;

6) вперше визначено ризики, які можуть бути об'єктом страхування відповідальності судновласника перед третіми особами;

7) обґрунтовано недоцільність визначення законодавцем обов'язковими усіх ризиків, що покриваються страхуванням відповідальності судновласника перед третіми особами. Пропонується прийняття відповідного нормативно-правового акта, який регламентував би умови здійснення страхування відповідальності судновласника перед третіми особами і закріпив би обов'язковість страхування лише ризиків відповідальності за забруднення навколишнього середовища та відповідальності перед третіми (фізичними) особами, а інші види ризиків вважати такими, що підлягають добровільному страхуванню. Пропонується також закріпити у законодавстві відповідальність осіб (майбутніх страхувальників) за нестрахування відповідальності судновласника перед третіми особами у межах тих ризиків, що підлягають обов'язковому страхуванню;

8) визначено роль договору як добровільної форми виникнення зобов'язань страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, а також його особливості у сучасних економічних умовах. Вперше визначено поняття договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами як угоди між страховиком і страхувальником, за якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку відшкодувати третім особам у межах ліміту відповідальності збитки, завдані страхувальником внаслідок експлуатації судна, а страхувальник зобов'язується своєчасно вносити страхові платежі та виконувати інші умови договору;

9) обґрунтовано необхідність виявлення страхового інтересу у конкретного страхувальника при укладанні договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами під страхом визнання його нікчемним;

10) розроблено поняття первинної та вторинної мети договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами. Первинна мета цього договору страхування – захист майнових інтересів потенційних заподіювачів шкоди третім особам. Вторинна мета передбачає забезпечення майнових інтересів третіх осіб, яким у результаті експлуатації судна, що належить судновласникові, було завдано збитків.

Практичне значення одержаних результатів. Пропозиції та рекомендації можуть бути використанні у процесі удосконалення цивільного законодавства України, зокрема, при визначенні й уточненні змісту основоположних понять інституту страхування відповідальності судновласника перед третіми особами та формуванні судової практики.

Одержані на основі здійсненого аналізу теоретичні висновки можуть бути базою для подальших правових досліджень у сфері страхування як такого, та морського страхування, а також страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, зокрема. Вони також можуть бути використані у навчальному процесі як при викладанні курсу з цивільного права, так і спецкурсу „Страхування”, а також інших спецкурсів, пов’язаних із правовим регулюванням страхової діяльності.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на кафедрі цивільного права Одеської національної юридичної академії.

Результати дисертаційного дослідження доповідалися на наукових конференціях: Сьомій звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії (22 – 23 квітня 2004 р., м. Одеса); Міжнародній науковій конференції молодих вчених „Треті осінні юридичні читання” (5 – 6 листопада 2004 р., Хмельницький університет управління та права, м. Хмельницький); I Міжнародній науково-методичній конференції „Сучасні проблеми адаптації цивільного законодавства до стандартів ЄС” (9 – 11 березня 2005 р., Хмельницький університет управління та права, м. Хмельницький); Міжнародній науковій конференції в рамках II читань пам’яті В.М. Корецького „Формування правової системи в Україні на сучасному етапі” (21 – 22 квітня 2005 р., Дніпропетровський національний університет, юридичний факультет, м. Дніпропетровськ); Восьмій звітній науковій конференції професорсько-викладацького і аспірантського складу Одеської національної юридичної академії (22 – 23 квітня 2005 р., м. Одеса).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені у 5 статтях, 4 з яких опубліковані у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації визначена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновку, та списку використаних джерел, що становить 305 найменувань. Повний обсяг дисертації складає 211 сторінок, список використаних джерел – 21 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, ступінь її наукової розробки, визначаються об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження, обґрунтовується наукова новизна дисертації, викладаються основні положення, які виносяться на захист, розкривається теоретичне і практичне значення роботи.

Вирішення, основних завдань дисертаційного дослідження здійснено шляхом дослідження проблем, що містяться у чотирьох розділах.

Перший розділ „Огляд літератури та вибір напрямків і методів дослідження” присвячено постановці проблеми, висвітленню питань, пов'язаних із визначенням стану проблеми, та вибору основних напрямків дослідження. Здійснено аналіз існуючої літератури, яка стосується предмета дисертаційного дослідження: роботи фахівців цивільного права, зобов'язального права, страхового права, морського страхування, морського права.

Доведено, що саме відсутність наукових розробок у сфері страхування відповідальності судновласника перед третіми особами визначила напрямки цього дослідження.

Представлена методологічна база, завдяки використанню якої дослідження та написання роботи стало можливим.

Другий розділ „Загальна характеристика правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами” присвячено визначенню місця правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами серед інших цивільно-правових відносин. Розділ складається з двох підрозділів.

У **підрозділі 2.1. „Поняття та види морського страхування”** визначено, що морське страхування – це система відносин, спрямована на відшкодування майнових збитків від морських небезпек та надання допомоги учасникам морської пригоди від непередбачуваних випадковостей. Ці відносини, спираючись на відповідну законодавчу базу (морське право, міжнародне приватне та публічне право, страхове право та ін.), знаходять письмове закріплення в умовах договору морського страхування.

Обґрунтовано, що правовідношення в морському страхуванні як таке буде нікчемним у випадку відсутності у страхувальника страхового інтересу, оскільки страховий інтерес визначає всі

важливі елементи страхового правовідношення: його суб'єктний склад, об'єкт, права і обов'язки суб'єктів, а також його виконання, відповідальність за його невиконання і неналежне виконання. Страховий інтерес має свою структуру: він повинен бути майновим, юридичним (титульним), правомірним та суб'єктивним.

Зазначається, що невід'ємною для страхування є також категорія ризику. З точки зору страхового права, ризик – це небезпека виникнення несприятливих наслідків, стосовно якої не відомо, настане вона чи ні, тобто певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання. Саме ці ознаки ризику обумовлюють виникнення у фізичної або юридичної особи потреби захищати свої інтереси.

У роботі пропонується класифікація морських страхових правовідносин. Поділ проводиться за критерієм у залежності від об'єкта страхової охорони.

Основними видами морського страхування, з якими найчастіше стикається судновласник у своїй практичній діяльності, є такі:

- страхування корпусу та механізмів судна (Hull and Machinery Insurance);
- страхування відповідальності судновласника перед третіми особами (Shipowners' Liability Insurance – даний вид морського страхування більш відомий в міжнародній страховій практиці як Protection and Indemnity Insurance);
- страхування вантажів (Cargo Insurance);
- страхування ризику втрати фрахту (Loss of Hire Insurance);
- страхування військових і страйкових ризиків (War and Strikes Insurance);
- страхування юридичних витрат (Freight, Demurrage and Defence Insurance).

Названі види морського страхування є самостійними видами страхового захисту. Вони тією чи іншою мірою доповнюють один одного.

У **підрозділі 2.2. „Місце правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами в системі цивільних правовідносин”** встановлено, що страхове зобов'язання як таке належить до зобов'язань з надання послуг.

Доведено, що зобов'язання зі страхування – взаємне й оплатне. Його платний характер полягає в тому, що страховик бере на себе обов'язки перед страхувальником отримати від нього винагороду у вигляді страхових платежів.

Як і будь-який договір страхування, – це взаємний правочин, угода осіб про встановлення взаємних прав та обов'язків.

Договір страхування відповідальності судновласника перед третіми особами слід відрізняти від таких договорів: поручительства; доручення; зберігання; позики; перевезення та від алеаторних зобов'язань (наприклад, ігор та парі).

Доведено, що страхування відповідальності судновласника перед третіми особами можна визнати як самостійний вид морського страхування та страхування цивільної відповідальності, із притаманними лише йому характерними ознаками та рисами.

Третій розділ „Елементи правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами” присвячений структурі правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, яка включає в себе три обов'язкових елементи: 1) суб'єкти; 2) об'єкти; 3) зміст. Цей розділ містить три підрозділи.

У підрозділі 3.1. „Суб'єкти правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами” визначено, що суб'єктами правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами є страховик і страхувальник.

На підставі аналізу чинного законодавства встановлено, що страховик, який займається страхуванням відповідальності судновласника перед третіми особами, є фінансовою установою – новоствореною юридичною особою у визначених законодавством України організаційно-правових формах господарського товариства (з мінімальною кількістю учасників не менше трьох осіб), яка спеціально створена для здійснення страхової діяльності та одержала у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхування відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника) на території України, та розмір статутного фонду якої повинен становити не менше 1 млн євро.

У страховика з моменту державної реєстрації і внесення страхової компанії до Державного реєстру страховиків та видачі їй ліцензії на право здійснення страхування відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника) на території України виникають правоздатність та дієздатність. Обґрунтовується теза про те, що отримання страховою компанією ліцензії дає їй можливість займатися певним видом діяльності, тобто своїми діями: придбавати права і нести обов'язки в процесі здійснення страхової діяльності. Це є ознакою поняття дієздатності. Правоздатність юридичної особи, за новим цивільним законодавством, визначається як можливість мати такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині.

Надзвичайна специфіка страхування відповідальності судновласників перед третіми особами полягає в тому, що цей вид морського страхування рідко провадиться в комерційних страхових

компаніях. Це страхування здійснюється майже виключно в товариствах взаємного страхування судновласників.

В Україні поки що не існує відповідної законодавчої бази, яка передбачала б умови створення та діяльності страховиків цієї організаційно-правової форми, а також відсутня судова практика. У зв'язку з чим запропоновано прийняти закон „Про товариства взаємного страхування”.

Товариство взаємного страхування (ТВС) розглядається як некомерційне товариство, яке утворене для страхування ризиків його ж членів, кожен з яких шляхом сплати фіксованого або змінного (варійованого) внеску гарантує останнім повне врегулювання зобов'язань, що випливають із договору товариства.

Винятковим предметом діяльності ТВС є страхування ризиків осіб, що приєдналися до договору. Якщо особа приєднується до договору, то вона водночас стає і членом товариства, і його страхувальником.

Аналізуються причини переваги товариства взаємного страхування перед традиційним страховиком – акціонерною компанією.

Зокрема, серед інших можна назвати діяльність ТВС, яка виходить за рамки суто страхових функцій. Послуги, що надаються судновласникам ТВС при настанні страхових випадків, є не менш важливою складовою взаємного страхування, ніж відшкодування збитків, оскільки вони спрямовані на їхнє зниження і водночас на зниження вартості страхування.

Проаналізовано правовий статус об'єднань страховиків, їхні види, а також виявлено прогалини в діючому законодавстві щодо регулювання процесу створення та діяльності окремих видів об'єднань.

У процесі дослідження встановлено, що страхувальниками у правовідносинах страхування відповідальності судновласника перед третіми особами визнаються юридичні та дієздатні фізичні особи – судновласники, які володіють страховим інтересом щодо об'єкта страхової охорони, і відповідно до укладеного ними договору страхування вносять страхові платежі, або є страхувальниками відповідно до законодавства України.

Надається визначення судновласника як особи, що експлуатує (використовує) судно від свого імені на підставі закону, договору або на іншій законній підставі. Відзначається при цьому, що судновласник може не бути власником. Так, судновласником може бути фрахтувальник судна по тайм-чартеру або бербоут-чартеру, або довірчий керівник, який експлуатує судно за винагороду на користь власника.

Доводиться, що, окрім сторін правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами (страховика та страхувальника), є ще один суб'єкт – третя (потерпіла) особа,

якій було завдано шкоди внаслідок експлуатації судна, що належить страхувальнику, і яка має право на виплату страхового відшкодування, і яку в момент укладення договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами не може бути конкретно визначено. Відповідно до чинного законодавства ця особа називається вигодонабувачем. Вигодонабувач, як і страхувальник, повинен мати страховий інтерес.

У підрозділі 3.2. „Об’єкт правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами” визначено, що страхування відповідальності судновласника перед третіми особами передбачає можливість завдання шкоди внаслідок експлуатації судна, що належить страхувальнику, як здоров’ю, так і майну третіх осіб, яким за законом або за рішенням суду роблять відповідні виплати, що тією чи іншою мірою компенсують збитки.

Встановлено, що об’єктом страхування відповідальності судновласника перед третіми особами є майнові інтереси страхувальника, пов’язані з його обов’язками в порядку, встановленому законодавством України, інших держав або нормами міжнародного права, відшкодувати збиток або здійснити інші заходи у зв’язку із завданням шкоди третім особам унаслідок експлуатації суден, що належать страхувальнику.

Зазначається, що існує більш ніж 30 ризиків, що приймаються на страхування ТВС та акціонерними страховими компаніями, які можна поділити на три великі групи: 1) відповідальність перед третіми (фізичними) особами; 2) відповідальність при зіткненні з іншими суднами; 3) відповідальність перед вантажовідправником по вантажах.

Визначено, що страховики-ТВС приймають на страхування також різні штрафи, що накладаються на судновласника відповідними властями, судами, арбітражами та іншими компетентними організаціями.

У підрозділі 3.3. „Зміст правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами” визначено, що правовідношення страхування відповідальності судновласника перед третіми особами є двостороннім. До настання обумовленої у договорі страхування відповідальності судновласника перед третіми особами страхової події (страхового випадку) суб’єктивним правом володіє страховик, після настання – страхувальник. Основним елементом змісту суб’єктивного права у правовідношенні страхування відповідальності судновласника перед третіми особами є повноваження на чужі дії, тобто право страховика вимагати від свого контрагента (страхувальника) виконання певних дій – сплати страхового внеску.

Страховик та страхувальник мають права, що впливають із суті страхування відповідальності судновласника перед третіми особами і є закріпленими у договорі страхування як підстави виникнення правовідношення страхування відповідальності судновласника перед третіми особами,

що базуються на їхньому суб'єктивному праві. Такі права не можуть суперечити чинному законодавству, договору страхування, а також не повинні обмежувати прав страхувальника.

У дослідженні аналізуються також юридичні обов'язки страхувальника і страховика.

Четвертий розділ „Договір страхування як підстава виникнення правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами” присвячений з'ясуванню сутності, змісту та призначення договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами. Цей розділ складається з чотирьох підрозділів.

Підрозділ **4.1. „Підстави виникнення правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами”** вказує на прийнятий цивілістичною доктриною поділ на добровільну і обов'язкову форми страхування в залежності від характеру джерела їх виникнення. Добровільним страхуванням вважається таке, що виникло на основі добровільного волевиявлення сторін і було зафіксоване у договорі. Обов'язковим страхуванням вважаються правові відносини, що виникли безпосередньо із закону.

У підрозділі **4.2. „Умови та порядок укладення договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами”** договір страхування характеризується як двосторонній, оплатний та реальний.

Договір страхування відповідальності судновласника перед третіми особами визначається як угода між страховиком і страхувальником, за якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку відшкодувати третім особам, у межах ліміту відповідальності, збитки, ненавмисно завдані страхувальником, а страхувальник зобов'язується своєчасно вносити страхові платежі та виконувати інші умови договору.

Проаналізовано умови дійсності договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, серед яких особливої уваги приділено умові щодо наявності у страхувальника страхового інтересу. Саме завдяки існуванню такого інтересу виникає воля, спрямована на укладання договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, яка зовні проявляється волевиявленням.

Волевиявлення проявляється як пропозиція укладання договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами страхувальником (оферта) та як повне і безумовне прийняття існуючих умов у такій пропозиції страховиком (акцепт). У правовідношенні страхування відповідальності судновласника перед третіми особами офертою вважається заява страхувальника, зроблена у письмовій формі. Форма заяви складається страховиком і підписується страхувальником. Тому вона повинна відображувати його намір вважати себе таким, що уклав договір на умовах, вказаних у договорі, зі страховиком, якщо останній прийме пропозицію.

Обґрунтовано, що, договір страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, будучи реальною угодою сторін, вважається укладеним за наявності двох фактів: угоди і сплати страхового вкладу. Правило щодо вступу в дію договору після сплати страхового платежу є диспозитивним, тому сторони мають право зафіксувати у договорі страхування інший момент вступу договору в дію.

Вказані існуючі істотні відмінності при сплаті страхових платежів у ТВС, які склалися в міжнародній практиці взаємного страхування і які було б доцільно перейняти з метою внесення їх до національного законодавства з урахуванням вітчизняних умов. Страхові внески підрозділяються на 3 категорії: попередні, або авансові (advance calls); додаткові (supplementary or additional calls); надзвичайні (catastrophe calls).

Названо спеціальні умови, коли страхування здійснюється за твердими ставками (fixed premium), а саме: судновласником є державна організація; як судновласник виступає фрахтівник судна, який бажає застрахувати свою відповідальність на період володіння судном; судно працює лише на Великих озерах та річці Св. Лаврентія, а також у деяких інших випадках, передбачених Правилами ТВС. У цьому випадку члени ТВС сплачують страхові внески двічі на рік і додаткові внески з них не стягуються.

За загальним правилом, факт укладення договору може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), який є формою договору страхування.

Правила страхування можуть містити, крім істотних умов, й інші умови, які, щоб стати обов'язковими, повинні бути включені до договору страхування.

Проаналізовані істотні, звичайні та випадкові умови договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами. Проте на підставі здійсненого аналізу з'ясовано, що з моменту укладення договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами всі його умови (істотні, звичайні і випадкові) стають для сторін обов'язковими для виконання незалежно від значення, яке мали до його укладення.

У підрозділі 4.3. „Виконання, зміна та припинення договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами” досліджено динамічний характер договірних відносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, який обумовлює виконання, зміну і припинення зобов'язання. У процесі дослідження на основі діючого законодавства щодо страхування як такого встановлено, за яких умов зобов'язання зі страхування відповідальності судновласника перед третіми особами буде вважатися належно виконаним.

У роботі проаналізовано принцип доведення настання страхового випадку. По-перше, потрібно встановити факт настання передбаченого у договорі страхового випадку; по-друге – визначити розмір

спричинених внаслідок цього збитків третім особам; і по-третє – підтвердити причинний зв'язок між страховим випадком та наслідками, що вже настали. Факт та причини виникнення страхового випадку необхідно засвідчити певними документами. З цією метою можуть використовуватися документи, отримані в порядку, передбаченому спеціальними нормами законодавства. Для того, щоб страхове відшкодування за договором страхування підлягало сплаті, повинна існувати фактична причина (інакше кажучи, першопричина збитку), яка прямо призвела до завдання шкоди третім особам.

На підставі аналізу цивільно-правової теорії та діючого спеціального законодавства встановлено наслідки зміни умов договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами. Проаналізовано підстави припинення договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами. Так, страхування втрачає силу у випадку: у разі добровільного або примусового припинення організації-члена ТВС, або несплати членом ТВС належних останньому (ТВС) платежів у строк, вказаний у спеціальному письмовому попередженні (при взаємному страхуванні в ТВС); у разі неповідомлення страховикові відомостей про обставини, які підвищують ризик настання страхового випадку, а також, коли не вживається всіх заходів для запобігання або зменшення збитку; часткового або повного відчуження або застави судна без узгодження з ТВС (при взаємному страхуванні); повної фактичної або конструктивної загибелі судна; пропажі судна без вісті.

Договір страхування повинен відповідати загальним юридичним вимогам до угоди, передбаченим чинним цивільним законодавством. Саме тому, якщо договір страхування відповідальності судновласника перед третіми особами укладається з порушенням вимог законодавства, його може бути визнано недійсним у судовому порядку.

У **підрозділі 4.4. „Відповідальність сторін за порушення договору”** встановлено умови настання відповідальності сторін за цим договором страхування у разі порушення його умов. З'ясовано, що неналежне виконання чи взагалі невиконання покладених на зобов'язаних осіб обов'язків тягне за собою порушення цілісності правового зв'язку між певними особами у правовідношенні. Відтак законодавство України передбачає майнову відповідальність страховика за несвоєчасне здійснення страхового відшкодування шляхом сплати страхувальникові неустойки (пені, штрафу), розмір якої визначається умовами договору страхування. Щодо страхувальника, то за невиконання ним обов'язків законодавство України передбачає можливість відмови страховика у виплаті страхового відшкодування. За загальним правилом, сторони можуть самостійно, у порядку домовленості застосовувати одну із форм договірної відповідальності, крім випадку, коли в законодавстві передбачена законна неустойка. Проте, сплата (передача) неустойки не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням

зобов'язання. Отже, боржник (страховик або страхувальник), який порушив зобов'язання, має відшкодувати кредиторів завдані цим збитки.

Зазначається, що умовами настання відповідальності за порушення договору є: протиправна поведінка (дія чи бездіяльність) особи; шкідливий результат такої поведінки (школа); причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; вина особи, яка заподіяла шкоду.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** підсумовуються результати дослідження та узагальнюються пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства країни та практики його застосування, а саме:

- морське страхування – система відносин, спрямована на відшкодування майнових збитків від морських небезпек, та надання допомоги учасникам морської пригоди від непередбачуваних випадковостей. Ці відносини знаходять письмове закріплення в умовах договору морського страхування та спираються на відповідну законодавчу базу (морське право, міжнародне приватне та публічне право, страхове право та ін.);

- специфіка страхування відповідальності судновласника перед третіми особами полягає в тому, що цей вид морського страхування рідко провадиться в комерційних страхових компаніях – майже виключно здійснюється в товариствах взаємного страхування судновласників;

- товариство взаємного страхування – добровільне некомерційне, об'єднання осіб, засноване на системі взаємних зобов'язань лише в межах сплаченого ними фіксованого або змінного (варійованого) страхового внеску і створене для страхування ризиків членів товариства та надання допомоги, гарантії один одному рівних прав з однією лише відмінністю – у розмірі сплачених страхових внесків. Член ТВС – особа, що приєдналася до договору, є водночас членом товариства і його страхувальником;

- значення договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами полягає в тому, що він є добровільною формою забезпечення об'єктів страхової охорони від негативних наслідків страхової події;

- договір страхування відповідальності судновласника перед третіми особами – це угода між страховиком і страхувальником, за якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку відшкодувати третім особам у межах ліміту відповідальності збитки, ненавмисно завдані страхувальником, а страхувальник зобов'язується своєчасно вносити страхові платежі та виконувати інші умови договору.

- істотними умовами такого договору страхування є: об'єкт, предмет, страховий ризик (страхові випадки), страхова сума, розмір страхового внеску, момент набрання договором чинності та

строк дії договору, розміри та вид франшизи (якщо вона не визначена нормативним актом як обов'язкова), випадки відмови у виплаті страхового відшкодування (окрім передбачених законом), пільги та знижки тощо. Кожна з цих умов, окрім загальних рис, має свої особливості, які визначають специфіку договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами;

– умовами договору страхування відповідальності судновласника, передбачаються події, які не визнаються страховими випадками. У зв'язку з цим, страховиком не відшкодовуються збитки, які виникли внаслідок: наміру або грубої необережності страхувальника, відправника, одержувача, а також їх представників; природних властивостей самого вантажу або неналежного упакування; відправлення судна в неморехідному стані; дії ядерного вибуху, радіації; різного роду воєнних дій або військових заходів та їх наслідків, заволодіння силою, піратських дій, народних заворушень, локаутів, страйків, а також: конфіскації, реквізиції, арешту або знищення судна чи вантажу на вимогу військових або цивільних властей;

– характерним для страхування відповідальності судновласника перед третіми особами є свого роду „прив'язка” моменту виникнення та закінчення страхування до полісного року, який за традицією починається з полудня 20 лютого за світовим часом (за Гринвічем) даного календарного року і закінчується опівдні 20 лютого за світовим часом (за Гринвічем) наступного року;

– специфічною умовою, яка майже завжди фігурує в договорах страхування відповідальності судновласника перед третіми особами є франшиза. Франшиза – це частина збитків, яка не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування, тобто власна участь страхувальника у відшкодуванні понесеного збитку;

– на відміну від майнового страхування, під час здійснення якого страхова сума в основному визначається страховою (дійсною) вартістю майна або її частиною, при страхуванні відповідальності судновласника перед третіми особами сторони встановлюють гранично допустиму суму відшкодування – ліміт відповідальності страховика за договором (адже визначити наперед розмір шкоди, яка може бути заподіяна третім особам, дуже важко). І треті особи, і розмір збитків стають відомими лише після настання страхового випадку. Тому при укладенні договору страхування відповідальності судновласника перед третіми особами в якості страхової суми береться середня ймовірна величина збитків, що є характерною для групи ризиків, які підлягають страхуванню.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Адамова Е.С. Доказательственная роль суда в национальном судопроизводстве // Юридический вестник. – 2003. – № 2. – С. 110 – 114.
2. Красильникова Е.С. Клубы взаимного страхования ответственности судовладельцев //

Молодь у юридичній науці: збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції молодих вчених „Треті осінні юридичні читання”. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2004. – С. 173 – 176.

3. Шемонаев В.Ю., Красильникова Е.С. Понятие и система морского права // Актуальні проблеми держави та права. – 2004. – № 23. – С. 250 – 257.

4. Красильникова Е.С. Коммерческое и взаимное страхование ответственности судовладельцев // Держава і право. Спецвипуск. – Київ, 2005. – С. 430 – 434.

5. Красильникова О.С. Формування інституту страхування відповідальності судновласника // Актуальні проблеми держави та права. – 2005. – № 24. – С. 299-303.

АНОТАЦІЯ

Красильникова О.С. Правовідносини страхування відповідальності судновласника перед третіми особами. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2005.

У дисертаційній роботі досліджено теоретичні основи становлення та розвитку страхування відповідальності судновласника перед третіми особами як самостійного виду страхування в Україні, із притаманними лише йому характерними ознаками та рисами. Упорядковані основні види морського страхування та запропоновані критерії їх подальшої систематизації. Вперше визначені особливості страхових організацій (юридичних осіб) як суб'єктів правовідносин страхування відповідальності судновласника перед третіми особами. Визначено основні види страхових організацій в залежності від організаційно-правової форми. Проаналізовано специфічну особливість страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, яка полягає в тому, що цей вид страхування на світовому рівні рідко провадиться в комерційних страхових компаніях, а в більшості – в товариствах взаємного страхування. Визначено характерні особливості страхування в товариствах взаємного страхування та обґрунтовано висновок, що задля задоволення потреб національних страхувальників-судновласників, повинна бути розроблена відповідна нормативно-правова база для створення та функціонування товариств взаємного страхування на території України. Вперше визначено ризики, які можуть бути об'єктом страхування відповідальності судновласника перед третіми особами.

Ключові слова: правовідносини, страхування відповідальності судновласника перед третіми особами, морське страхування, страхування відповідальності, страховий ризик, страховий інтерес,

страховик, страхувальник-судновласник, об'єкт страхової охорони, страховий випадок, договір, страхові внески.

АННОТАЦИЯ

Красильникова Е.С. Правоотношения страхования ответственности судовладельца перед третьими лицами. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право – Одесская национальная юридическая академия, Одеса, 2005.

В диссертационной работе исследованы теоретические основы становления и развития страхования ответственности судовладельца перед третьими лицами как самостоятельного вида страхования в Украине, с присущими лишь ему характерными признаками и чертами. Упорядочены основные виды морского страхования и предложены критерии их последующей систематизации. Впервые определены особенности страховых организаций (юридических лиц) как субъектов правоотношений страхования ответственности судовладельца перед третьими лицами. Определены основные виды страховых организаций в зависимости от организационно-правовой формы. Проанализирована специфическая особенность страхования ответственности судовладельца перед третьими лицами, заключающаяся в том, что данный вид страхования в мировой практике редко осуществляется в коммерческих страховых компаниях, а в основном – в обществах взаимного страхования. Определены характерные особенности страхования в обществах взаимного страхования и обоснован вывод, что для удовлетворения потребностей национальных страхователей-судовладельцев должна быть разработана соответствующая нормативно-правовая база для создания и функционирования обществ взаимного страхования на территории Украины. Впервые определены риски, которые могут быть объектом страхования ответственности судовладельца перед третьими лицами.

Ключевые слова: правоотношения, страхование ответственности судовладельца перед третьими лицами, морское страхование, страхование ответственности, страховой риск, страховой интерес, страховщик, страхователь-судовладелец, объект страховой охраны, страховой случай, договор, страховые взносы.

SUMMARY

Krasilnikova O.S. Protection and Indemnity Insurance Legal Relations in Ukraine. – Manuscript.

The thesis for a Candidate Degree in Law, Specialty 12.00.03 – Civil Law and Procedure; Family Law; International Private Law – Odessa National Academy of Law, 2005.

This thesis explores theoretical bases of formation and development of Shipowners' Liability Insurance (in international insurance practices it is called Protection and Indemnity Insurance (P & I Insurance)) as an independent type of insurance in Ukraine with its own characteristic signs and features. The basic types of marine insurance have been well-organized and the criteria for their subsequent systematization are offered. The main types of marine insurance which the shipowner deals with in his everyday's practice are as follows:

- Hull and Machinery Insurance;
- Protection and Indemnity Insurance;
- Cargo Insurance; Loss of Hire Insurance;
- War and Strikes Insurance;
- Freight, Demurrage and Defence Insurance.

This is the first time when the features of insurance organizations which insure shipowners' liability before the third persons are clearly defined. The basic types of insurance organizations which depend on legal-organizational form also have been determined. A specific feature of P & I Insurance is that at world-wide level it is carried out mostly at P & I Clubs. P & I Club is examined as non-profit association which has been created for insurance of its member's risks. Every member guarantees a complete settlement of obligations as stated in Club's contract by paying the fixed or variable calls (contribution calls). The contribution calls are subdivided into 3 categories:

- advance calls;
- supplementary or additional calls;
- catastrophe calls.

P & I Clubs are not widespread in Ukraine at the moment because the proper normatively-legal base is not created for this purpose yet. The characteristic features of insurance in P & I Clubs are also determined clearly. It is suggested for satisfaction of interests of assured-shipowners to develop a normatively-legal base in order to create P & I Clubs in Ukraine that will function properly. The risks which can be the object of P & I Insurance have been also determined for the first time. The risks that are covered by P & I Clubs can be divided into three large groups:

- 1) liability to persons (seamen and other than seamen);
- 2) collision with other ships;

3) cargo liabilities

The keywords: legal relations, Protection and Indemnity Insurance, shipowner, marine insurance, liability insurance, insurance risk, insurance interest, insurer, assured-shipowner, the object of Protection and Indemnity Insurance, insurance event, the contract, contribution calls.